

A KORMÁNYZATI POZÍCIÓ TÖRTÉNETI MINTÁJA

KIEGYEZÉS UTÁNI MAGYAR POLITIKAI STRATÉGIÁK AZ ÁLLAM ÉS A FÜGGETLENSÉG VÉDELMEBEN

F A B Ó E D I T

Az 1867-es kiegyezéssel lehetővé vált az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot is kiváltó polgári átalakulás kiteljesedése a társadalomban, az állami, a gazdasági és a kulturális életben egyaránt. Már a Habsburg-uralkodóházzal, pontosabban a Ferenc Józseffel való tárgyalások nyilvánvalóvá tették, hogy a függetlenség kérdésében hajlíthatatlan magyar politikai vezetés belátható időn belül nem tudja megvalósítani az ország teljes önállóságát, viszont az egyezkedés jellegű párbeszédés viszonyban a mozgástér tágításának esélyét látták. Azaz annak lehetőségét, hogy az akkor kialakult helyzet a korlátok ellenére – idővel – továbbblazítható, és amelynek érdekében leginkább a Szabadelvű Pártnak sikerült kitöltenie a hazai politikai erőteret. Az 1872-es országgyűlési választásokra bizonyosodott be, hogy a kiegyezés fenntartásához szükséges pártstruktúrák kifutották magukat, mivel teljesítették küldetésüket. Az 1875-ös választások előestéjére állt fel az a liberális pártformáció, amely – az 1905 és az 1910 közti közjátékot leszámítva¹ – az egész korszak tartós hatalmi tényezője lett. Az alábbiak a Szabadelvű Párt megalakulásához vezető utat és működésének általánosabb motívumait mutatják be, amelyek egyúttal a 2022. áprilisi választás nyertesének, a Fidesz–KDNP-pártszövetség történeti párhuzamának is tekinthetők.

A KIEGYEZÉS ÉS MEGÍTÉLÉSE (1867)

Ferenc József tárgyalókészségéhez a porosz–osztrák–olasz háborús vereségek vezettek, az uralkodónak be kellett látnia, hogy az elszenvedett veszteségek pótlásához szükséges a Habsburg Birodalom modernizálása és a Magyarországgal való kapcsolat rendezése. Tehát a modernizációs törekvésekben az osztrák

¹ Az 1905-ös választást nem a Szabadelvű Párt nyerte, de a belpolitikai válságot mélyítő viták miatt a király a hivatalban lévő liberális kormánynak adott bizalmat, ekkor és az 1906-os választást követően többségében az átalakuló Szabadelvű Párt (volt vagy kiváló) vezető politikusai jutottak miniszteri tárcához; 1910 után pedig Nemzeti Munkapárt néven folytatták a kabineti tevékenységet.

Szép kilátások – Panoráma a Mátyás-templomból
a Víziváros és a Margit-sziget felé nézve, 1935
(Fortepan / Friss Ildikó)

és a magyar fél is érdekelt volt, s ennek jogi alapjait rakták le a kiegyezés során. Deák Ferencnek – gróf Andrássy Gyula közreműködésével – a magyar szabadságjogokat és Magyarország egyenrangúságát elismerő Pragmatica Sanctióból kiindulva, valamint az 1848-as áprilisi törvényekre építve sikerült megállapodnia az uralkodóval abban, hogy a két ország között lesznek úgynevezett „közös ügyek” a pénzügy, a hadügy és a külügy terén. Vagyis az osztrák udvar központi adminisztrációs rendjét betartva a magyarok önállóan döntenek ezen területeken. Így hát a magyar kormány létrehozhatta a Magyar Királyi Honvédséget, és csupán az egyezséggel létrejött két államot képviselő Monarchia közös hadügyét és külügyét kell finanszíroznia. A két országot Ferenc József személye köti össze, aki e szerepkörét mint a hadseregek főparancsnoka tölti be s aki egyben a magyar király – állapították meg.

A körvonalazódó egyezséget sok támadás érte, amelyek közül kétségtelenül a legnevezetesebb a Cassandra-levél.² Az 1848–49-es idők egykori kormányzóelnöke, Kossuth Lajos az emigrációból követte a hazai eseményeket, és amikor a számára elfogadhatatlan hazai fejlemények kibontakozását szerette volna feltartóztatni, tollat ragadott, és 1867. május 22-én nyílt levelet küldött Párizsból, amelyet a *Magyar Újság* 1867. május 26-án, a *Magyarország* pedig két nappal később le is közölt. A lépés elhibázottságát az ókori görög mitológiából hivatkozott tragédia drámai erejével világította meg. Az intő kritika súlyát Kasszandra, a trójai királylány elkerülhetetlen, végzetszerű (és beteljesülésükig soha el nem fogadott) jóslatainak igazságával azonosította. Az új sajtóműfajt teremtő „nyílt levelet” egyenesen Deák Ferenchez címezte, „Barátom!” megszólítással.

» törésvonal a kiegyezést ellenzők és kiegyezéspártiak között

A bevezető sorok után szembeállította az ország jogfeladásával, amellyel elvész a nemzeti önrendelkezés; kifogásolta a közös ügyeket, amelyek a haza sorsát és jövőjét a Habsburg Birodalomhoz kötik; s rámutatott a fejlődést jelentő „korszellemre”, amely a nemzetállamok születésének kedvez a letűnő uralkodó dinasztiákkal szemben; illetve kiemelte a megoldatlan nemzetiségi kérdést, amely válságos

helyzetben széles támadási felületté válik az ország számára. A „nemzet halálát látom” – írta, és még mindig jobbnak tartotta tűrni az elnyomatást, mintsem önként lemondani a nemzetet megillető jogokról. Deák a kiegyezés körüli általános parlamenti vitában érintőlegesen válaszolt is e kifogásokra. A két politikus az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverésének okát teljesen eltérően ítélte meg: míg Kossuth a legfőbb problémát a nemzetiségi ellentétekben látta, addig Deák az orosz beavatkozáson keresztül a nagyhatalmi (vagy birodalmi) szándékokat vélte felfedezni a történetek háttérében, s ezért tűnt számára biztonságosabbnak az ország szempontjából az osztrák császár „pártfogása”.

A kiegyezést támogatók kiálltak a „haza bölcse” mellett, de az egyezés további kidolgozása és széles körű elfogadtatása még váratott magára. A Cassandra-levél beárnyékolta a nyárra időzített koronázást, és rányomta bélyegét a kiegyenlítést övező közhangulatra. A kortársak a nyílt levelet egyúttal a sajtószabadság próbájának is tekintették, hiszen az írásnak helyt adó *Magyar Újság* főszerkesztője, Böszörményi László ellen sajtópert indítottak, amely 1868. február 24-én egyéves börtön-, illetve pénzbüntetéssel zárult. A betegeskedő szerkesztő büntetése idején, 1869. február 24-én a fogságban elhunyt, de helytállásáért március 15-e hősei közé emelte az emlékezet. A szomorú epizód ellenére a sajtóélet virágzásnak indult.

A nagy teret hódító bírálat kellemetlenül érintette az ország vezetését, és hosszú időre kijelölte a törésvonalat a sajtóban, illetve a közéletben a kiegyezést ellenzők és kiegyezéspártiak között. A közvéleményben általánosabb volt az 1848-ban megízlelt szabadság eszméje, hiszen a társadalom legkülönbözőbb rétegei erősen támogatták az érte vívott harcot, így a Cassandra-levél mesterein fűzött gondolatai élénk visszhangra találtak: számtalanszor felolvasták,

² *A magyar sajtó története*. II/2. 1867–1892. szerk. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla, Akadémiai, Bp. 1985. 67–69.

kívülről idézték stb. A „turini remete” visszavonhatatlanul a függetlenség és a szabadság élő letéteményesévé vált, s az 1848-as eszmékhez kötődő (ellenzéki) rendezvények elmaradhatatlan eseménye lett a neki küldött (tájékoztató, üdvözlő, bátorító) távirat. Mindezek után a magyar politikai stratégiákat és taktikákat ötven éven keresztül (1867–1918) a függetlenség megtartása, mértékének növelése, ütemezése – gyorsítása vagy lassítása – határozta meg, de az egyértelmű volt, hogy Magyarországon mindenki – a politikát és a közvéleményt is beleértve – a haza érdekében és annak felvirágoztatásában gondolkodik.

A FORMÁLÓDÓ KÖZÉLET (1867–72)

A kiegyezés utáni kormányok végre elkezdhatték a modern állam törvényi rendszerének kialakítását – a polgári társadalom működésének elindítását. A Deák-pártból kikerülő Andrássy-kormány 1867-től 1871-ig komoly része volt az olyan elvarratlan szálak rendezésében, mint a horvát–magyar kiegyezés, a nemzetiségi törvényi kodifikálása, a M. Kir. Honvédség felállítása vagy a Határőrvidékek felosztása, de mindemellett fő feladata volt a kettős államrendszer hazai elfogadtatása, az önálló magyar államszervezet kereteinek kiépítése, ezen belül a közigazgatás és a bírászkodás szétválasztása és az Állami Számvevőszék létrehozása.

Ezalatt az ellenzéket képviselő Balközép Pártban fel-fellángoló vita tárgya volt a közös ügyes delegációk elfogadhatósága. A pártelnök, Tisza Kálmán (1830–1902) 1868 márciusában meghirdette a bihari pontokat, melynek nyomán a vezetőség kiállt az önálló magyar hadseregért, a saját pénzügyért és kereskedelemért, valamint a függetlenség diplomáciai elismertetéséért. De voltak, akiknek ez sem volt elég garancia a függetlenség megszerzéséhez, ezért 1868 áprilisában a Balközép radikálisabb, kisebb csoportja megalakította a Szélsőbal Pártot, akik csakis az 1848-as forradalom programjának megvalósítását tekintették elegendő alapnak az ország boldogulásához. Ez utóbbiakat egyszerűen csak 48-asokként emlegették.

1869. március 9. és 13. között tartották a kiegyezés utáni első országos választásokat, amely inkább a kialakult viszonyok fenntarthatóságának a próbája volt. Az időpontválasztás sem lehetett véletlen, hiszen a hatalom még mindig tartott az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékének „rendbontó” hatásától. Ezért valószínűleg – többek között – szerepet játszhatott március 15-ének elfedése, illetve a szunnyadó érzelmek levezetése.³ A végén mindenki megnyugvással konstatálhatta, hogy a nyílt szavazás rendszerét követő választás – a velejáráó hangos felhajtásokkal is, de – rendben lebonyolódott. A Deák-pártot támogató *Pesti Napló* mindenesetre üdvözölte a voksolást, és dicsérte a kormányerőre szavazó, hazafiúi gondolkodású nemzetiségieket, imígyen:

„Ha vannak nagy napok alkotmányos ország életében, úgy ezek bizonyára a képviselőválasztások napjai. A nemzet, mely a törvényhozás lemúlt időszakában, rábízván képviselőire ügyeinek elintézését, inkább passzív szemlélője volt az ügyek vitelének, melyre csak véleménynyilvánítás által gyakorolhatott befolyást, e napokban hivatva van cselekvőig, közvetlenül fellépni a politika színpadára, s önelhatározási jogánál fogva kijelölni az irányt, melyet a jövőben követni akar. S e funkció nagyszerűségét emeli meg az, hogy a nemzeti akarat ily nyilvánulása egyszersmind ítélet a múlt és a múltban követett irány felett. A nép szuverenitás arany napjai ezek, melyeken a pártok a nemzet fóruma elé járulnak, s ez kimondja rájuk a helyeslő vagy kárhóztató ítéletet.”

³ Mint ahogy ezt már két évvel korábban is megtették azzal, hogy 1867. március 12-én látványos keretek között Ferenc József megérkezett a fővárosba, hogy részt vegyen a kiegyezéssel kapcsolatos törvényalkotásban. Az uralkodót ünnepi pompával fogadták. A sajtóforrások tanúsága szerint ettől fogva hagyták a március 15-i megemlékezések megtartását, annál is inkább, mert a kiegyezést az 1848-as áprilisi törvényekre alapozták.

„Szent István király mondá, hogy boldog azon ország, melynek polgárai nem egy nemzetiséghez tartoznak. [...] Szent István igen jól ismerte magyarjait és tudta, hogy a túlzásra hajlandó, hogy a végleteket keresi, hogy szangvinikus, nem a hideg megfontolás, hanem a vakmerőség, a merények embere; s igen jól tudta, hogy nagy áldás, ha egy ily néppel higgadtabb, mérsékeltebb elemek forrnak össze egy államban, mely elemek nem rosszabb hazafiak, de körültekintőbb, lassúbb emberek. Ez nagy igazság, melyet királyunk mély bölcsességével belátott, s melyet szent fiának hirdetett; azért csínyján kell bánni”.⁴

A választási küzdelem valójában a Deák-párt és a Balközép Párt közötti vetélkedésről szólt, és amely végül az előbbi biztos, majd kétharmados (55,95%) győzelmével végződött. Az ellenzéki oldalon a Balközép Pártnak csaknem egyharmadot (27,62%) sikerült megszereznie, a maradékot (6,9%) a szintén kormánypárti nemzetiségi kapták.⁵ Az utólagos választási térkép alapján a Deák-párt támogatói földrajzilag szinte körbeölelték az országot, hiszen többségük a nyugati részen, északon (Felvidéken, Kárpátalján) és keleten (Erdélyben, a Partiumban) lakott. A Balközép Pártra szavazók a belső tájakon (az Alföldön és Dél-Dunántúlon) éltek, a szélsőbalosok pedig azon belül is szigetszerűen (Békés, Baranya, Pest-Pilis-Solt és Szabolcs vármegyékben) fordultak elő. Két város külön figyelmet kapott: Fiume és az ikerfőváros, Pest-Buda. Az előbbi teljes mértékben bizalmat szavazott az addigi kormánypártnak, míg az utóbbinak csak alig kétharmada (0,57%) voksolt a Deák-pártra, és több mint egyharmad szerette volna az Auszriától való különállást (Balközép Párt: 0,28%, Szélsőbal Párt: 0,14%).⁶

» a Deák-párt támogatói földrajzilag szinte körbeölelték az országot

1871 végére kiderült, hogy Andrássy Gyula diplomáciai képességeire nemcsak az országnak, hanem a Monarchiának is szüksége van – az uralkodó felkérte a közös külügyminiszteri tisztség betöltésére. A kormányfő új megbízatása egyrészt megnyitotta a lehetőséget a magyar befolyás bécsi erősítésére, másrészt viszont táplálta a Magyarország beolvasztását övező félelmeket, amely viszont

az ellenzéki, kiegyezést ellenző, zömében balközép hangadók malmára hajtotta a vizet. Röviden: felborultak a belpolitikai erőviszonyok. A kiegyezés megkötésére létrejött Deák-párt bomlásnak indult, bár politikusai a választási törvény módosításával az addig elért eredményeket kívánták megtartani, ezért helyzetük megőrzése érdekében csökkenteni szerették volna a szavazásra jogosultak körét az adóhátralékosok kizárásával és a választási ciklus háromról öt évre emelésével, ám a javaslatot még az 1872-es választások után sem tudták keresztülvinni a parlamenten. A rendelkezések értelmében a választójogot húszéves életkorhoz, magyar állampolgársághoz, büntetlen előlethez, vagyoni álláshoz (300 Ft értékű ingatlan, ¼ telek, legalább egy segéddel rendelkező vállalkozás, 100 Ft éves jövedelem), illetve oklevélhez vagy diplomához kötötték.⁷ A voksolás nyilvánosan, élőszóval, azaz nyílt szavazással, illetve néhány területen titkosan történt. Az országgyűlési választásokat 1887-ig háromévente, utána ötévente rendezték (1910 után a világháborúra tekintettel elmaradt a voksolás).⁸

Az 1872. június 12. és július 9. között, '67 óta másodjára megrendezett választásoknak már az lett a tétje, hogy folytatható-e az eddig megkezdett, kiegyezéssel – közös ügyes – államszervezési stratégia vagy a reformokat fel kell függeszteni egy beláthatatlan kimenetelű belpolitikai átrendeződés miatt.⁹

4 Pest, márcz. 13. 1869. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1869. március 14. 1. és Hazai lapok. *Pesti Napló*, Esti kiadás. 1869. március 16. 1. (Itt és a következőkben a korabeli szövegek közléseket – a lehető legkevesebb változtatás elvét szem előtt tartva – mai helyesírással adjuk meg a könnyebb olvashatóság és az egységesítés érdekében – a Szerk.)

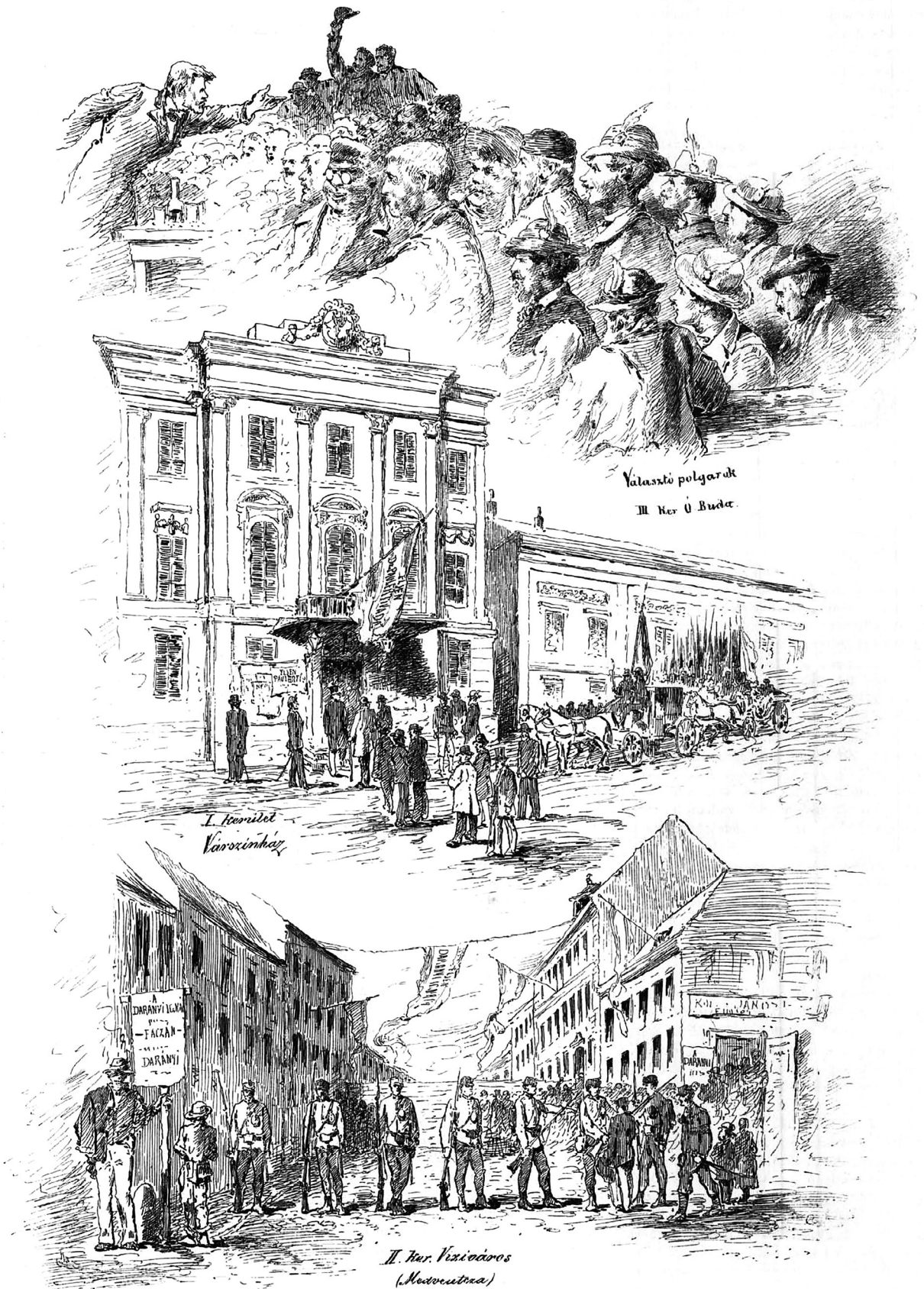
5 FODOR Ferenc: *A magyarországi országgyűlési képviselőválasztási kerületek térképei 1861–1915-ig*. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Bp. 1920. <<https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/>>

6 Uo.

7 Választójog Magyarországon 1848–1983. *História*, 1985/5–6. 34–35.

8 VARGA Lajos: *Országgyűlési választások a dualizmus korában. = Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. szerk. FÖLDES György – HUBAI László, Napvilág, Bp. 1999. 27.

9 SZILÁGYI László: *Egy titkos parlamenti választás Heves vármegyében (1872) = Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár Kiadványai*. I. Évkönyvek, 12. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997. 161.

Azonban a korábbi kormányalakító párt iránti bizalom még erős volt ahhoz, hogy megnyerje a választást, amely ez alkalommal korántsem nyújtott olyan felemelő élményt, mint az előző. Az elhúzódo szavazás az újságok nyári uborkaszезonját dobta fel, ugyanis a lapok nemcsak a megszerzett mandátumok

Népfelség –
Gyulay László ábrázolása
Képviseelő-választások
Budapesten címmel
a Vasárnapi Újságban
(1881. évi 27. szám, 422. oldal)

alakulását közölték naponta, hanem az egyes választókerületekben lezajlott eseményeket, elhangzott szónoklatokat, valamint az egymásnak üzengető politikusi pengeváltásoknak is teret adtak.¹⁰ A közel egyhónapos (!) voksolás felszínre hozta az indulatosabb véleményeket, valamint szokatlan közelségbe hozta a nagyközönség számára a különböző rétegek politikai ítéletalkotását, amely a kölcsönös bizalmatlanságon alapult. A *Fővárosi Lapok* tartózkodott a politikai állásfoglalásoktól, viszont irodalmi újsággént a közhangulat kiegyenlítésére vállalkozott. Az itt megjelent élménybeszámoló tolmácsolta a színesebb, de annál velősebb hozzászólásokat. Például így:

„Egy e [szélbal] párti hölgy fölpattan: »Ez hallatlan, ez borzasztó, amit a kormány ármánnyal, vesztegetéssel ellenünk elkövet! Ez onnan van, hogy a[z ellenzéki] balpárti nők a politikát nem fogják erélyesebben, holott a politikához mi is érthetnénk úgy, mint a férfiak.« Egy fiatal szép Débora erre szerényen megjegyzi: »A mi körünk nem a politika; elég gondot adnak nekünk a család, konyha, kamara.« »Miért nő a politika is? – rivall a szélbali hölgy, amikor a pohár csordultig megtelt, bukni kell a jobbpártnak, s győzni a 48 elveinek.« Erre Débora ismét szól: »Én azt hiszem, valamint a vallásfelekezetek, úgy a politikai pártok is egymás mellett saját útjukon békén haladhatnak.« Nem is tudja a kormány, hol és mily fenyegető veszélyek közt mily védőkre talál.¹¹

A visszaemlékező cikkíró szomorúan jegyezte meg, hogy a rendfenntartásra hivatkozva a katonaság is jelen volt a „polgárok szabad akaratának nyilvánítása alkalmával”. Azonban az idealizált demokratikus joggyakorlás valóságához hozzátartozik, hogy a jelölt kiválóságát és programját nemcsak józan észérvekkel támasztották alá, ugyanis az érzelmmel telített „meggyőzések”, kortesbeszéd, uszítások könnyen átfordulhattak indulatos, tetteges összezördülésekbe. Egy korabeli beszámoló szerint például az egyik képviselőjelölt tábora „a választási helyiség előtt az egész tért elfoglalta s vad lárma között [...] [a politikust] képviselővé kikiáltotta. A jobboldaliak nem éreztek magukban kedvet az agyonveretésre s helyükből nem mozdultak. A jelenlevő katonaság egész erejére volt szükség, hogy a baloldali dühöngők fékentartassanak.¹²

A politikai napilapok szoros figyelemmel kísérték a szavazás fordulatait. Így a Deák-párt mögött álló *Pesti Napló* a kormánypárti győzelmekről számolt be, a balközép egyik fontos napilapja, a *Hon* viszont az ellenzéki térfél sikereiről tudósított. Mivel a kormánypárti újság közleményei is inkább a napi történések követésével foglalkoztak, egy általánosabb értékelést csupán az osztrák kormányválságról szóló eszme-futtatásban fogalmaztak meg, miszerint a Magyarországgal kötött egyezség olyan biztos fundamentumot jelent a Monarchiának, s ezzel a Lajtán túli belpolitikának, amely kritikus időkben biztonságot nyújt. Amint a kormánypárti orgánum fogalmazott, a „Deákpárt fényes győzedelme az osztrák alkotmányhú párt állását is lényegében megerősítette. [...] Midőn az osztrák föderalisták maguk is bevallják, hogy a mi győzelmeinkkel súlyos csapás méretett az ő politikájukra is. Midőn fölfelé bebonyitott, hogy a közjogi alap, s ezzel együtt a frigyre lépett két állam benső szerkezete oly erős, hogy dacolhat a leghevesebb támadásokkal is.¹³

A választási végeredmény tükrében a Deák-párt korábbi előnye néhány százalékkal (57,38%) emelkedett, míg az ellenzéki pártok hátránya nőtt, a Balközép Párt most kevésbé közelítette az egyharmadot (27,17%), és az Országos 48-as Párttal alakuló szélsőbal képviselői is jobban lemaradtak az egytizedtől (8,9%).¹⁴ A voksok területi eloszlása is nagyjából hasonlított az 1869-esre, bár érzékelhető volt a kormánypártiak térnyerése, amely leginkább a fővárosnál volt a legszembetűnőbb, hiszen Fiumét követve Pest-Buda is a Deák-pártot preferálta.

10 Vö. Eötvös Károly: Nyílt kérdés Jókai Mórhoz. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1872. július 20. 1. és Eötvös Károly urnak. *A Hon*, Reggeli kiadás. 1872. július 20. 1.

11 HÖKE Lajos: A választások után. *Fővárosi Lapok*, 1872. július 26. 732–733.

12 Szalántán. *Pesti Napló*, Esti kiadás, 1872. június 28. 2.

13 Pest, július 12. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1872. július 3. 1.

14 FODOR: I. m.

Korteshadjárat –
Ludwig Appelrath rajza
Jelenet a pesti választások alatt
címmel a *Vasárnapi Újságban*
(1872. évi 26. szám, 316. oldal)

AZ ÁTMENET IDŐSZAKA (1872–75)

Az Andrássyt követő Lónyay Menyhért miniszterelnök számára ez a – nem a remélt többséget hozó – győzelem felért egy vereséggel, amelyet csak tetézett az elbukott választási törvénymódosítás, a napvilágra kerülő vesztegetések és egyéb botrányos ügyek, ezért 1872 végén lemondott. Az ellentétektől egyre inkább feszülő Deák-párt ekkorra már valójában teljesítette küldetését, hiszen megtörtént a kiegyezés, amelyet fenn is tudott tartani, és amelyben az uralkodó is partner volt.¹⁵ Ettől kezdődően csak rövid életű jobboldali kormányok kerültek hivatalba. Az 1873-as évet megterhelte a világgazdasági válság és a keleti vasút építése körül kirobbant pénzügyi botrány. A válságos időszakban már felmerült a koalíciós kormányzás, illetve az esetleges pártegyesülés lehetősége, ezért 1872-ben már megindultak a háttéregyeztetések a balközép politikusokkal.

Az ellenzéki oldalon egyre növekvő türelmetlenség mutatkozott, hiszen a pártot életre hívó, a kiegyezést megkérdőjelező vagy kritizáló politika nem bizonyult olyan népszerűnek, hogy fordulatot hozhasson.¹⁶ Azonban a Balközép Pártból már 1870-ben kivált egy kisebb, liberális szellemű csoport Reformpárt

15 KOZÁRI MONIKA: Ghyczy Kálmán naplója a 1874. évi kormányválságról. *Történelmi Szemle*, 1996/1. 100–101.

16 KOZÁRI MONIKA: *Tisza Kálmán*. Gondolat, Bp. 2019. 139–146.; SZABÓ CSILLA: Kisajátítható-e baloldal? Ellenzéki politikai taktikák az 1872. évi választások küszöbén Irányi Dániel és Kossuth Lajos levélváltásában. *Levéltári Szemle*, 1999/4. 22–38.

Kabinetkérdés –

Tisza Kálmán pártjának Szabadelvű Klubjában a *Vasárnapi Újság* illusztrációján (1890. évi 12. szám, 184. oldal)

néven.¹⁷ 1874-ben Tisza Kálmánt többször is megkeresték a Deák-párti kormányból a megoldást jelentő pártfúzió és a koalíciós kormányzás érdekében. Ugyancsak ebben az évben fogadta el az országgyűlés a választók körének régóta tervezett rendelkezését, amely egyrészt a kormánypolitikában érdekelt hivatalnokok és tisztviselők szavazóköreit bővítette, másrészt a vagyoni állás további meghatározásával, valamint a vagyonvesztettek és az adóhátralékosok kizárásával korlátozta a választásra jogosultakat, harmadrészt ekkortól lett általánosan rögzítve a nyilvános szavazás módja.¹⁸ Végül is a Balközép Párt és a Deák-párt összeolvadt 1875. március 1-jével, és másnap a miniszterelnökségre felkért Wenckheim Béla felállíthatta kormányát, így előkészíthette a nyáron esedékes választásokat.

A FORDULAT (1875)

A kiegyezés utáni magyar társadalom megszilárduló közéletének eseményei, megmozdulásai, ünnepei és felvirágzó sajtókörnyezete az 1870-es évek közepére már lehetővé tette, hogy a politikai átrendeződéshez szükséges támogató közhangulatot (vagy közvéleményt) megteremtsék. Különösen az ünnepek alkalmával jelenik, illetve fogalmazódik meg az a célképző érték-, feladat- és morális rend, amely egybekovácsozza a társadalmat. A dualizmus korának három nemzeti ünnepe volt: Szent István napja, az uralkodó születésnapja és március 15. Az augusztus 20-i ünnepség országos népünnepély jellegű rendezvény volt. A király születésnapját szintén országos érvénnyel ünnepelték meg, de a tulajdonképpeni köszöntések nem a nagy nyilvánosság előtt zajlottak, hanem zártabb, szűkebb, protokolláris körben szigorú etikett szerint történtek. Mindemellert Ferenc József születésnapja augusztus 18-ára esett, és véletlen sem keveredett augusztus 20-ával, mert a két nap ünneprendje szigorúan el-

17 *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010)*. I. köt. szerk. VIDA István, Gondolat-MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Bp. 2011. 122–123.
18 VARGA: *l.m.* 17–18.; *Választójog... l.m.* 34–35.

vált egymástól. A harmadik évfordulóról, 1848. március 15-éről pedig alulról szerveződően a fiatalság, a polgárság körei, asztaltársaságok és jellemzően függetlenségi politikusok emlékeztek meg.

Az 1860-as és a '70-es évek első felének sajtója következetlenül, vonakodó lelkesedéssel, azaz nem a rangjuknak megfelelő méltatással tudósított a nemzeti ünnepekről. A fordulat – több szempontból is – 1875 táján következett be, amikortól fogva főleg március 15-e és Szent István napja hangsúlyos esemény lett a sajtóban is. Ekkor lehetőség nyílt a történeti távlatú helyzetértékelésre és az ebből levezetett, jövőbemutató program meghirdetésére. Politikai változás előszele – többek között – éppen augusztus 20-ához kötődően volt érzékelhető, mégpedig 1874-ben. 1874. augusztus 22-én adták át Székesfehérvárott a lakossági adakozásból épült Vörösmarty Színházat Katona József *Bánk bánjának* díszbemutatójával. A színházavatóra levonult a fővárosi kulturális élet krémje Jókai Mórral és Laborfalvi Rózával az élen. A magyar királyok nyughelyének városában tartott díszbemutató többszörös áthallással bírt: a jelen egyenes folytatása a történelmi múltnak, jogos indokkal fel lehet lépni a hatalom ellen, a művészet és a tudomány képviselői „királyi” társadalmi megbecsülésre törekcszenek, és csak az lehet „király”, aki élvezi a nép szeretetét, valamint a végső közös cél a haza és annak boldogulása. Az előadást követő vacsora végén a vendégek egyetértettek azzal a megállapítással, miszerint a színház létrejötté annak a középosztályra épülő polgári társadalom működőképességének a hazai bizonyítéka, amely Amerikát is fel emelte. 1875 tavaszán az addig ellenzéki oldalt erősítő Jókai és politikai napilapja, *A Hon* a szabadelvű táborhoz sorolt – vagyis kormánypárti lett! A március 15-i ünnepi beszámolója szerint az 1848 forradalmi napjára emlékező pesti egyetemisták is képviselték a következő, frissen terebélyesedő politikai nézetet: „Március 15-dike ma már ünnepe minden magyarnak, kit hazája szent szerelme a szabadelvűség s az igaz hazafiság zászlója alá vezérlett.”¹⁹

1875. július 1. és augusztus 18. között lebonyolították azt a – sorrendben harmadik – választást, amely meghozta a Szabadelvű Párt elsöprő, több mint négyötödöt (80,43%) meghaladó döntő fölényét. Az ellenzék összmandátuma az egyötödös részarányt sem érte el: a baloldalinak számító Függetlenségi Párt önmagában az egytizedet sem (8,7%), a jobboldali ellenzéknek, azaz a Konzervatív Pártnak pedig csupán féltizedet (5,07%) sikerült. A maradék féltizeden (5,08%) osztoztak a nemzetiségi és a párton kívüli képviselők.²⁰ A politikai nézeteket nem befolyásolta különösebben a vallási-felekezeti hovatartozás, hiszen bár a tradicionálisan Habsburg-ellenes múltú tiszántúli protestánsok könnyebben álltak a függetlenségpártiak mellé, ám közülük is sokan megtalálták a helyüket a Szabadelvű Pártban, emellett a nemzetiségek is kormánypártiak voltak.²¹ A választási eredményt tükröző politikai térképen is látszik, hogy az egész ország – ideértve Fiumét és Budapestet is – az új kormányerőnek szavazott bizalmat. A függetlenségpártiak támogatottsága a valamikori szélsőbal választói térségének szígeszerű elhelyezkedését idézte (Baranya, Békés, Heves, Somogy, Szabolcs és Szolnok vármegyékben, valamint az erdélyi Udvarhely környékén). A liberálissá váló pártegyesülés győzelme borítékolható volt, melyet az alkut tudomásul vevő *Pesti Napló* is előrevetített, a következők szerint:

„Válasszatok polgárok, kikre a törvény a politikai jogokat bízta, az országnak törvényhozókat. A lelkiismeret szavazzon. Rendben és szabadon ajándékozza bizodalját oda a polgár a polgárnak, kit a haza és saját képviselőjének óhajt. Ne fejlődjék viszály a küzdelemből. A nemzet önmagát tiszteli meg tisztességes választásokkal. [...] A szabadelvű párt diadala legyen a magyar nemzet diadalává. És legyen a szabadelvű párt győzelme a haladásnak üttörője. A munka kezdődjék és a munka gyümölcse legyen a magyar civilizáció! Ez legyen érdeme a szabadelvű pártnak.”²²

19 Március 15-ének ünneplése a fővárosban. *A Hon*, Reggeli kiadás. 1875. március 16. 3.

20 FODOR: *I.m.*

21 VARGA: *I.m.* 36. és 17.

22 Budapest, június 30. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1875. július 1. 1–2.

a szabadelvűség és a hazafiság szintézise

Az előző választási időszaknál is hosszabb eljárást a politikai napilapok részletes beszámolókkal kísérték figyelemmel. Az újságokat szemlélve valóságos választási láz fűtötte a nyarat. Miután *A Hon* jóval nagyobb felületet tudott biztosítani, így számos programbeszédet, hozzászólást tett közzé.²³ Még a *Fővárosi Lapok* is beadta olykor-olykor a derekát, és közreadott egy-egy érdekesebb választási eseményt. Sőt, a folyóirat egyik tárcaírója érzékeltette egy olvasónői levélre válaszolva, hogy a hölgyek nehezen barátkoztak meg a gondolattal, miszerint a férfiakat teljesen leköti a politika.

„Igen, szíves olvasónőm, töredelmesen vallom be, hogy én sem vagyok különben a Deákné vásznánál. Az »exigenciák tudományának«, ahogy Kossuth a politikát nevezte, rám is megvan a maga ellenállhatatlan varázsa. Nem vagyok olyan alma, mely messze esett a nemzet fájától. Márpedig mi »par excellence« politikus nép vagyunk; az államférfiak, a táblabírák, a politikus csizmadiák s a malom alatti politikusok népe. Az ország ügyeinek elintézésére magukat hivatottaknak vélő férfiak nálunk oly szaporán teremnek, mint a pipacs. Ahhoz mindenki akar érteni. Az is, kit míg iskolába járt, mindig »szekundába pónált sok számár professzora«, s az is, ki nem a törvénytermek, hanem a kártyaszoba zöld asztalánál tett szert megyei hírnévre. [...] De nem csevegek tovább, mert még politizálni kezdhetnék, mint öt millió férfitársam nagy Magyarországon.»²⁴

1875 októberében végül megalakult a gróf Tisza Kálmán vezette kormány. A Szabadelvű Párt a nyári megmérgetetés után döntő fölényt szerzett a parlamentben. Az új kormánypárton belüli vetélkedések miatt csak év végére alakult ki az a vezetési gyakorlat, amely 1890-ig fennmaradt. A korábbi háttéralkuk néha arra utaltak, hogy az uralkodó talán hajlandó némi engedményre (főleg a bankot illetően), azonban kitért az egyértelmű válasz elől.²⁵ Ezért Tisza Kálmán mindent egy lapra tett fel, és vezetésével a kormány az év végén felmondta az 1867. évi, tízévenként megújítható ún. gazdasági kiegyezést, mert kedvezőbb feltételeket szeretett volna elérni a következő esztendőben induló tárgyalásokkal. Nem sikerült – Ferenc József nem engedett a 67-ből. A tárgyalások elhúzódtak, s a kormánynak kijózanító kompromisszumot kellett kötnie, mivel hátrányosabb helyzethez vezetett a huszárvágásos „függetlenségi” kezdeményezés. A fiasco jelentősen megtépázta Tisza tekintélyét, és beadta lemondását, de a bankügyek változásának ígéretével mégiscsak sikerült maradásra bírni. A függetlenségibb felfogású liberális politikusok csalódtak, így ők egyrészt létrehozták az Egyesült Ellenzéket, másrészt a Függetlenség Párt taglétszámát gyarapították. A kezdeti parlamenti fölény megcsappant, de a liberális hatalom – hatalmi struktúra – tartósan bizonyult.

A hosszú hivatali életű miniszterelnök regnálása alatt (1875–90) számos olyan fontos intézkedés történt, amely rögzítette a modern államiság működésének kereteit, intézményrendszerét. Többek között – a teljesség igénye nélkül – a központosítottabb közigazgatási reform keretében végrehajtották a megyerendezést, elfogadták az első magyar nyelvű büntető törvénykönyvet, megszervezték a csendőrséget és államrendőrséget. Tisza Kálmán 1890-ben mondott le tisztségéről, de az általa vezetett Szabadelvű Párt kormányerő maradt még a 19. és 20. század fordulóján is. A (főleg ellenzéki) kortársak az erőskező „generális” célratorő stílusát kritikusan túlzó éllel „cezarizmusként” emlegették, és véleményük szerint vezetői módszerét a szolgálalkúségre, a haszonlesésre építette, amelyhez elfogadta a törvénytelenéseket és a visszaéléseket.²⁶ A később lezajlott választások alkalmával a térképet foltokban színesítették az ellenzéki vagy függetlenségibb gondolkodású szavazók, ám az is érdekes, hogy a Tisza-korszak fővárosi ellenzékiése jobbjára Pesten, de ott is inkább a belvárosban lakott.²⁷

23 Vö. Tanárki Gedeon programbeszéde. *A Hon*, Reggeli kiadás. 1875. július 2. 2–3.

24 BOROSTYÁNI Nándor: Választások közben. (Causerie.) *Fővárosi Lapok*, 1875. július 8. 690–691. A cikkíró ötmillió választói becslése megbízható, hiszen a történeti szakirodalom is ennyit tart számon (vö. VARGA: *I.m.* 21.).

25 KOZÁRI: *Ghyczy Kálmán... I.m.* 112.

26 VARGA: *I.m.* 30.

27 FODOR: *I.m.*

TÖRTÉNETPOLITIKAI ÉRTÉKELÉS

A megítélés nézőpont kérdése. Az tény és tagadhatatlan, hogy Tisza Kálmán kormányra kerülése után először főleg a hatalmának – és ezzel egyúttal az ország irányíthatóságának – megerősítésére fókuszált egy megbízható intézményrendszer felállításával, majd menet közben alakította a szükséges helyzethez a pártpolitikáját – pártot, amely parlamenti úton megdönthetetlen volt.²⁸ (A párt az 1905-ös megingás után újrendeződve tért vissza, méghozzá egyből a hatalom csúcsára.)

Mivel a kormányfő-pártelnök jó gazda gondosságával kezelte a (magyar) állami érdekeket, összehangolta a különböző területeket – főként gazdasági téren „beleszólt” a folyamatokba, azaz meghatározhatta (hol a háttérben, hol nyíltan), hogy ebben kik és hogyan vesznek részt. Ezért a lehetőség és a megbízás esélyében bízva a különböző gazdasági ágazatok szereplői jól megfértek a pártban, vagyis a párt tagsága egyaránt képviselni tudta a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi szempontokat. A kormányfő-pártelnök így összegyűjtve az egyéni (vagy magán) tőkeérdekeket, képes volt azokat átlátni, és összehangolni az ország – az állam, az egész társadalom – szükségleteivel ahhoz, hogy *a rendszer mint egész struktúra* működhessen. Az ellenzék azonban politikai szereplőként nem tudta megszólítani a társadalom egyes rétegeit úgy, hogy abból olyan tömegbázisa, gazdasági támogatottsága legyen, amivel megszoríthatta volna a kormányon lévő vetélytársat. Ha a kihívó gyengesebb a rivális ellenfél erősebb, akkor nem a rivális „elnyomó erejének” tudható be, ha a kihívó fél rendre alulmarad.

Tehát a Tisza-féle vezetői stratégia és a széles érdekeket képviselő „premodern” gyűjtőpártszerkezet elve egyszerű volt, és megfelelt a modern állam követelményeinek.²⁹ A parlamenti váltógazdálkodás, amint azt a példa is mutatja, nem elengedhetetlen feltétele a modern állam életének, de az ellenzékre mint rendszerkritikai tényezőre elemi szükség van. A parlamenti váltógazdaság a rendszer egészének működését veszélyeztette volna, ám a Tisza-féle hatalmi struktúra és a vele szorosan összefonódó, sokoldalú és átfogó érdekrendszert felölelő liberális párt érthető módon inkább a meglévő, bejáratott mechanizmus fenntartása mellett tette le a voksát.

Szögezzük le: a kormányerők és a váltópárt státuszára áhítozók számára is Magyarország jelentette az egészet mint teljes érdekszféra értelmezési keretét.

A politológiai, társadalomtörténeti szakirodalom a dualizmus korának párttörténetét, illetve annak fejlődését tárgyalva rögzíti, hogy a korszak pártszerveződését a közjogra vonatkozó nézetek határozták meg, ezért nem is tekintik a korabeli politikai szervezeteket klasszikus pártformációnak, mert a társadalom demokratizálódása végett csak később jelentek meg az ideológiai alapozású politikai társulások. A pártállásokat a kiegyezés közjogi tartalmához való viszony határozta meg (48-as és 67-es alapon), és amelynek következményeként függetlenségpártiak tulajdonképpen magát a dualista rendszert kérdőjelezték meg, amely miatt pedig az udvarban nem látták őket szívesen.³⁰ Azonban a korabeli jogfelfogásban az állam közhatalmi rendjét szabályozó közjog Magyarország egészének történetileg is szerves egységét volt hivatott szolgálni, amely jogi rendezőelv az ország- vagy hazaeszmé alá rendelődött. Ennek az átfogóbb jogképzetnek a természetjoggal is vannak rokon területei, amelyek pedig transzcendens megközelítésűek. Ezért volt fontos az alkotmány történeti folytonossága, melynek jogszerű követelménye a koronázás, illetve a koronás fő által szentesített törvények, és ezért követtek el mindent az egykori parlamenti képviselők, hogy még az áthidalhatatlan ellentéteket is alkotmányos keretek között rendezzék. A történeti emlékezetből fakadó, általánosan elfogadott jogeszmé szerint a Szent Koronával felszentelt király az, aki egyben a hazai (katolikus) egyház feje, és aki ezt a több évszázados jogegységet megjeleníti. A magyar

**a kormánypárt
parlamenti úton
megdönthetetlen volt**

28 VARGA: *I.m.* 43–45.

29 BIHARI Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák.* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Bp. 2013. 279–280.

30 KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer, 1867–1918.* Pannonica, Bp. 2005. 87.

koronás fő kiemelten a szakralitás hordozója, a transzcendens világ földi képviselője. A polgárosodó társadalomban egyébként is népszerű augusztus 20-i Szent István-ünnepség évről évre felidézte a múlt meghatározó fundamentumát. Tehát a hagyományozott időben gondolkodó közjogi felfogás az ideológiánál sokkal szélesebb körű és tágabb érvényű eszmeiséget, rendezőelvet jelentett, amely kiterjedt a társadalom kultúrájára, az identitására és a jövőt illető elvárásokra.

Az ideológiát ellenben már az ember teremtette a maga számára, amelytől a transzcendenstől függetlenül is iránymutatást várt a közösségi viszonyok rendezéséhez. A 18. század végén vetették fel először a politikai ideológia fogalmát mint „tudományosan megalapozott eszmét”, amellyel a későbbi kifejtések szerint a meghirdetett elgondolásba-eszmébe csomagolt érdekérvényesítési stratégiának és taktikának megfelelően lehet mozgósítani, átrendezni az egyes csoportokat, rétegeket, illetve magukat a társadalmakat.³¹ A mintának tartott nyugat-európai társadalmakból világhódító útra induló nagy 19–20. századi politikai ideológiák próbájakor kiderült, hogy a gyakorlatban megvalósítva véres történelmi tapasztalatok szükségesek az elmélet hibáinak fel- és elismeréséhez. Az emberi életidő léptékéhez mért érdekekkel felszabdalt egyetemes – transzcendens eredőjű – morálból már csak korlátozott hatókörű erkölcsi igazolások képződnek, amelyeket a különböző indíttatású társadalmi folyamatok kölcsönösen gyengítenek, hovatovább ki is oltanak. Az ősi mitológiák és a vallások is már csak részlegesen őrzik a világot mozgató erők eredőit, a folyamatok indíttatását, amelyek egyúttal magukban hordozták a tartalmat és a célt; amelyek megtartásához, követéséhez szükséges a morál, az identitás, illetve a kitartás fonala.

A dualizmus idején még élő, illetve – a korabeli emlékezetpolitikát tekintve legalábbis jelenük időszerű kérdéseiben a megoldáshoz vezető út érvelésében, hivatkozásaiban (vö. Ipolyi Arnold megnyitóbeszédei a Magyar Történelmi

társadalmi kultúra és történelmi keret

Társulat éves nagygyűlésein, a hivatkozott székesfehérvári színházavató, Szent István-napi szónoklatok stb.) – annak értékeit újraélni kívánó magyar történelmi tudat szerint a haza az ország fennállása, megléte, felvirágoztatása mindenki által (túlnyomó többségben) örök-

lött, elfogadott, vallott alap- és egységesítő eszme volt, és ennek alapján lelki közösséget alkottak. A lelki, érzelmi azonosulást csak táplálta a történelmi múlt szakrális talapzata (Szent István egyházszerzése, koronafelajánlása, Szűz Mária tisztelete), amely viszont a transzcendens térben fogta össze a közös identástudatot, és amely további védelmet jelentett a materiális világ támadásai ellen. Az emberi észlelés számára nehezen belátható több nemzedéken túli, több évszázados és az ennél is kevésbé felfogható transzcendens időtlen végtelességet a materializmus az ember földi léte időegységének elemeivel értelmezi, magyarázza. Ennek egyik összefoglaló megjelenítője az érdek; bár valójában az emberi logika tárgyilagosságát hirdető szellemi irányzat generálta a társadalmi átalakulást, a polgárosodást, mégis a dualista Magyarországon a történelmi tudat vagy nemzettudat a közösségi egész, a haza fontossága miatt ez a bizonyos érdek a történelmi távlatú keretek közé tudott illeszkedni. Azaz, habár elkerülhetetlenül kulcsszerepet játszottak az egyéni érdekek is (tekintve mondjuk a korszak korrupciós felfordulásait), a rendszer, vagyis az ország egészének szempontjaival összhangot alkottak.

A Deák-pártot váltó Szabadelvű Pártba terelődő egyéni vagy csoportcélokat szükségszerűen megrostálták az állam(irányítási) szempontok (is), és egyrészt ezért válhatott megdönthetetlen politikai tényezővé a liberális párt. Másrészt pedig a magyar állam eszméjét, fenntartását szolgáló közjogi vita teljesen leuralta politikai teret, s bár a korszak második felében már feltűntek az ideológiai pártok, illetve valóban voltak feszültségek, de azok korántsem voltak olyan mértékűek, hogy belülről a rendszer összeomlásához vezettek volna.

31 GYURGYÁK János: *Politika ideológiák = Mi a politika? Bevezetés a politika világába.* szerk. Uő., Osiris, Bp. 2004. 300–302.

A SZABADELVŰ PÁRT.

— Képtelenség 3 képben. —

(à la Mikszáth Kálmán.)

A lovas lehet a maga fejével, —

lehet fej nélkül, —

lehet a más fejével:

de a ló és a szituáció mindig hasonló!

ÖSSZEZÉS

A történettudomány a magyar történeti tudat folyamatosságának kérdését, illetve korszakoló értelmezését a 19–20. században kezdte újragondolni. A 19. század magyar társadalmi változásait olyan politikai viszonyrendszer vette körül, amelynek fókuszpontjában valóban a kiegyezés közjogi kérdése állt, és amelynek (pártok fölötti) eszmei alapja egy hosszú múlttal rendelkező haza fenntartása, gyarapítása volt. A közös cél eredményes és tartós hatalmi felállást támogatott. Az a politikai környezet, amely a modern magyar állam társadalmi változásait meghatározta, az 1872-es választásokkal, illetve azok után kezdődött erőteljesebben kirajzolódni, a fordulat pedig az 1875-ös választások alkalmával következett be, amikortól fogva a lehetőségekhez mérten kormányoztak az állam érdekében és a függetlenség védelmében. A 21. század legfrissebb hazai politikai fejleményeit – a 2022. április 3-i választásokat – tekintve, napjainkban, 150 évvel később, hasonló folyamat látszik lejátszódni. ■

Domináns párt –

A Szabadelvű Párt folytonosságának szatirikus ábrázolása a *Bolond Istók* című hecclapban (1890. évi 13. szám, 7. oldal)